

ANTUN ŠOJAT
Zavod za jezik IFF, Zagreb

UDK: 800.87 + 801.5 :
:808.62
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12/1984

PRVA OBJAVLJENA GRAMATIKA KAJKAVSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

U radu se prikazuje prva tiskana gramatika kajkavskoga književnog jezika, "Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche", koju je god. 1783. napisao Ignacije Szentmártony. Detaljno se razmatra obrada grafijskih karakteristika kajkavske književnosti 18. stoljeća i onodobnih kajkavskih književnojezičnih osobina, naročito na fonetskoj i morfološkoj razini.

1. UVOD

1.1. Gramatički opis kajkavskoga književnog jezika dugo je zaostajao za njegovom leksikografskom obradom. Kajkavska se leksikografija afirmirala već Habelićevim rječnikom, u 17. stoljeću, a svoj je vrhunac doživjela u 18. stoljeću, objavljivanjem Belostenčeva i Sušnik-Jambrešićeva rječnika, kao i rječnicima Vitezovića i Patačića, koji su na žalost ostali u rukopisu.

U našoj književnojezičnoj povijesti opravdano se uzima da je neobjavljeno djelo Ivana Vitkovića *Gründe der croatischen Sprache zum Nutzen der deutschen Jugend* (datirano u Zagrebu 1779) prva kajkavska gramatika. No, bilo je i prije Vitkovićevih *Temelja hrvatskoga jezika* gramatičkih podataka o nekim kajkavskim jezičnim osobinama, i to tiskanih, ponekad i prilično brojnih. Takve podatke u prvom redu nalazimo u školskim i drugim gramatikama stranih jezika, uglavno latinskoga,¹ ali u njima se, dakako, sistematiziraju i tumače gramatičke osobine drugih jezika, pa se u njihovu kajkavskom prijevodu pojavljuju i nekajkavske osobine, ponajčešće prema latinskom i njemačkom jeziku, a kajkavska građa nije gramatički sredena. I leksikograf A. Jambrešić pisao je o

¹ Usp. npr. brojna kajkavska izdanja raznih dijelova Alvarezove latinske gramatike: god. 1726, 1730, 1734, 1735, 1746, 1750, 1763, 1772, a prevodila su se i izdavala gramatička djela i drugih autora, npr. F. Pomeya, F. Wagnera, J. Gretsera (osnove grčke gramatike) i dr. Bilo bi svakako korisno proučiti kajkavštinu u tim djelima.

nekim jezičnim osobinama i o grafiji stare kajkavske književnosti.² Čeh J. Ch. Jordan također je prikazao kajkavsku grafiju i neke kajkavske fonetske i morfološke značajke,³ ali je njegov opis kajkavštine sadržajno prilično skroman, ponekad i netočan, podaci u njemu dijalekatski su nejedinstveni pa se nikako ne može tretirati kao gramatika kajkavskoga književnog jezika.⁴

U kajkavskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću su objavljena dva gramatička djela koja se po svojem opsegu i po obradi moraju svrstati u kajkavske gramatike. Ta djela V. Jagić, u svojoj *Istorii slavjanskoj filologiji*,⁵ naziva "udžbenicima", za razliku od Vitkovićeve djela, koje naziva "neizdanom rukopisnom gramatikom".⁶

Prvo je od njih⁷ *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* Ignacija Szentmártonyja,⁸ izašlo god. 1783.⁹ Bez obzira na Jagićevu kvalifikaciju toga djela (pa i Vitkovićeve *Temelji* pisani su kao udžbenik za njemačku mladež!), ostaje činjenica da je Szentmártonyjevo djelo veoma iscrpan i precizan gramatički opis osobina kajkavskoga književnog jezika - prva objavljena kajkavska gramatika. Vjerujem da će činjenice koje će se prikazati u ovom radu dokazati tu tvrdnju.

1.2. Szentmártonyjevo ime i njegova gramatika u široj su stručnoj javnosti gotovo nepoznati, premda su ga mnogi istraživači spominjali, od Šafařika,¹⁰ Mikloušića,¹¹ Kuku-

² *Manuductio ad Croaticam orthographiam; Index rerum Croaticarum et Germanicarum cum brevi introductione ad linguam Croaticam*, Zagreb 1738.

³ U golemu djelu *De originibus Slavicis*, Beč 1745, dvadesetak je strana 2. knjige posvećeno komparativnom razmatranju nekih jezičnih osobina u nekoliko slavenskih jezika, među njima i hrvatskoga, pod kojim se nazivom obrađuje kajkavska građa.

⁴ Jordanovu jezičnu obradu prikazali su P. Ivić i A. Šojat u radu *Kajkavština u djelu J. Ch. Jordana "De originibus Slavicis"*, koji je prihvaćen za tisak u Hrvatskom dijalektološkom zborniku JAZU.

⁵ V. Jagić, *Исторія славянској филологіи*, Sanktpeterburg 1910, s. 179.

⁶ *Ibid.*

⁷ Drugu je objavljenu gramatiku napisao Nijemac F. Kornig: *Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche*, Zagreb 1795, koja je, prema Šafařiku (o. c. u bilj. 10), pisana na temelju Szentmártonyjeve.

⁸ Grafija Szentmártonyjeva prezimena u izvorima veoma je različita: Szent Martony, Szent Martoni, Szentmartonyi, Szentmártony i dr., v. M. Korade, o. c. u bilj. 19, s. 67; ja sam prihvatio način pisanja u mađarskim izvorima: Szentmártony, č. Sentmartoni.

⁹ Djelo je bez imena autora, mjesta i datuma izdanja. U primjerku koji se čuva u NSB u Zagrebu rukom je upisano ime autora: Szent-Mártony Ignac, a na kraju autorova predgovora otisnuto je: Warasdin, den 20. May 1783. Szentmártonyjevo autorstvo te gramatike priznali su, bez ikakva kolebanja, Šafařik, Kukuljević, Jagić i dr. (v. bilj. 10–19). U vjerojatnost da je djelo tiskano u Varaždinu argumentirano sumnja M. Korade (o. c. u bilj. 19, s. 95).

¹⁰ P. J. Šafařik, *Geschichte der südslavischen Literatur*, II, Prag 1865.

¹¹ T. Mikloušić, *Izbor dugovaň vsakovrstneh*, 2. izd., Zagreb 1839, s. 101.

ljevića,¹² Jagića,¹³ preko R. Strohala,¹⁴ J. Predragovića,¹⁵ M. Vanina¹⁶ i dr., do Z. Bartolića,¹⁷ A. Jembriha¹⁸ i M. Korade.¹⁹ Više nego u Hrvatskoj u novije se doba o njemu pisalo u mađarskoj i njemačkoj povijesnoj literaturi i na portugalsko-španjolskom jezičnom području, gdje ga spominju enciklopedije mnogih zemalja.²⁰

U nas je najpotpuniji znanstveni prikaz Szentmártonyjeva života i rada dao o. Mijo Korade u studiji *Život i rad Ignacija Szentmártonyija SI (1718 – 1793)*.²¹ Iz te rasprave donosim najbitnije biografske podatke.

Ignacije Szentmártony rodio se u Kotoribi 28. listopada 1718. Otac mu je bio Mađar, plemić, a majka Hrvatica. Odgojen je u hrvatskom jeziku i u mladosti slabo zna mađarski. God. 1735. postaje, u Beču, isusovac. Od 1739. do 1741. studira filozofiju u Grazu, 1744. – 1745. matematiku u Beču, 1736. – 1749. teologiju u Beču. God. 1838. predaje u nižim razredima varaždinske gimnazije, poslije 1741. predaje po godinu dana na gimnazijama u Zagrebu i Varaždinu.

Od god. 1753. do 1760. nalazi se u Brazilu, poslan tamo na traženje portugalskoga kralja kao vrstan matematičar i astronom. U Brazilu su mu glavni zadaci bili astronomska i geodetska istraživanja, radi utvrđivanja granica između portugalskog i španjolskog područja i boljeg upoznavanja donjega toka Amazone, a poučavao je i vodio ekipe: na tim poslovima. God. 1760. izagnan je iz Brazila, zajedno sa svim drugim isusovcima, i u Portugalu zatvoren u tamnicu. Iz tamnice je izašao, posredovanjem carice Marije Terezije, god. 1777. i vratio se u Hrvatsku. Posljednje je godine života proveo u varaždinskom sjemeništu. Umro je 1793.

¹² I. Kukuljević Sakcinski, *Bibliografija hrvatska*, Dio prvi, Zagreb 1869, s. 148.

¹³ V. Jagić, o. c., s. 179.

¹⁴ U knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925*, Zagreb 1925, s. v. Szent Martoni Ignjat.

¹⁵ J. Predragović, *O. Ignacije Sentmartonji D. I. brazilski misionar*, Misijski kalendar 2 (1928), s. 107–109.

¹⁶ M. Vanino, *Slike iz galerije stare varaždinske gimnazije*, Spomenica varaždinske gimnazije 1636–1936, Varaždin 1937, s. 145.

¹⁷ Z. Bartolić, *Sjevernohrvatske teme*, Čakovec 1980, s. 131–134.

¹⁸ U povodu 200. obljetnice pojave Szentmártonyjeve gramatike A. Jembrih je referirao o tom djelu i njezinu autoru na Znanstvenom skupu "Povijesna dijalektologija" u JAZU, objavio informativni članak *Zaboravljena preteča*, Oko, br. 292, Zagreb 1983, s. 22 i nešto opširniji prikaz u članku *Kajkavski apogej*, Stoljetni KAJ kalendar, Zagreb 1983, s. 27–36.

¹⁹ M. Korade, *Život i rad Ignacija Szentmártonyija SI (1718.–1793.)*, Vrela i prinosi, 14. Zbornik za povijest isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 1983, s. 66–100. U svojoj iscrpnoj studiji M. Korade daje i najpotpuniju bibliografiju radova o Szentmártonyju, u zemlji i u inozemstvu, pa sam odatle i ja crpio neke podatke.

²⁰ V. M. Korade, o. c., s. 66. Naše ga enciklopedije (izuzev knjige navedene u bilj. 14) ne spominju.

²¹ V. bilj. 19.

Osim toga, starijeg Ignacija Szentmártonya u Hrvatskoj je živio i djelovao i mlađi Ignacije Szentmártony. Taj mlađi Ignacije rođen je 1743, također u Međimurju, također u plemićkoj obitelji, već potpuno pohrvaćenom. I on je bio isusovac (god. 1760. stupio je u Beču u novicijat). Bio je doktor filozofije, profesor na gimnaziji u Zagrebu i Varaždinu, gdje je predavao sintaksu i gramatiku (1765. do 1766; od 1781. do 1784. samo u Zagrebu). Od 1784. radio je kao župnik u Belici, u Međimurju, 1778. postao podarhidakon legradskog crkvenog kotara, a od 1802. do smrti, god. 1806; bio je župnik u međimurskoj Subotici. Bio je vrstan latinski pjesnik.

Biografije tih dvaju Szentmártonya u stručnoj literaturi su se miješale i pripisivale jednoj osobi.²² M. Korade je pouzdano utvrdio da su to dva čovjeka, od kojih bi svaki mogao biti autor prve objavljene kajkavske gramatike. Na osnovi nekih indicija o vremenu boravka starijega i mlađega Szentmártonya u Varaždinu, i nekih drugih, M. Korade je uvjeren da je autor gramatike stariji Ignacije, matematičar i astronom. Danas je teško sasvim sigurno utvrditi koji je od njih dvojice pisac toga djela, ali premda se, s određenom rezervom, mogu prihvatiti Koradini argumenti (barem u ovoj prilici, kad pitanje autorstva nije bitna tema istraživanja) ne može se sasvim olako prijeći ni preko činjenice da je mlađi Szentmártony bio gimnazijski profesor gramatike i sintakse.

1.3. Szentmártonyjeva gramatika ima 118 strana, formata 8°. Podijeljena je na 4 dijela, u kojima se prikazuje uporaba slova i izgovor glasova, razrađuju imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice, glagoli i daju uzorci njihove paradigme, zatim popis prijedloga uz pojedine padeže, tumače se prilozi, veznici i daju popisi najčešćih nepromjenljivih riječi. Dijelovi gramatike – osim prvoga – sastoje se od nekoliko poglavlja, unutar kojih su paragrafi, pravila i brojne napomene.

Pisana je njemački, goticom, kajkavski su primjeri doneseni latinicom, grafijom stare kajkavske književnosti, njemački su prijevodi kajkavskih primjera kurzivirani.

Koliko je poznato, u Hrvatskoj se nalaze samo dva primjerka te gramatike – prvi je u NSB, pod signaturom R II-8°-60, drugi je vlasništvo franjevačkog samostana u Samoboru.²³

1.4. U kratkom predgovoru, na dvije strane, Szentmártony govori o "ilirskom ili slavenkom jeziku", koji je rasprostranjeniji od bilo kojega drugog europskog jezika. Po mnogobrojnim dijalektima unutar sebe, veli autor, taj je jezik veoma različit: premda su Rusi, Poljaci, Česi, Moravljani, Slovenci, Dalmatinci, Bosanci, Bugari po osnovnom rječničkom blagu gotovo jedinstveni, jezici su im ipak međusobno toliko udaljeni koliko su međusobno udaljeni talijanski, francuski i španjolski, koji isto tako potječu od zajedničkog materinskog jezika, naime latinskoga.

Nadalje autor piše da se usuđuje reći da je on prvi koji prikazuje hrvatski (tj. kajkavski) jezik u sigurnim pravilima i tako daje početne temelje za potpunu gramatiku nar-

²² Usp. npr. R. Strohal, u članku navedenom u bilj. 14.

²³ Srdačno zahvaljujem fra Vatroslavu Frkinu, koji mi je omogućio da dobijem kopiju te knjige.

ječja koje se govori u županijama zagrebačkoj, križevačkoj i varaždinskoj te u obližnjim graničnim područjima.

Predgovor se završava zahvalom donatorima, izraženom nadom da će oni i ubuduće podržavati slične općekorisne pothvate i objašnjenjem zašto nije bilo potrebe da protumači njemačke gramatičke termine.

2. GRAFIJA, GLASOVI, AKCENT

2.1. Prvi dio Szentmártonyjeve gramatike ima podnaslov: "Von dem Gebrauche, und der Aussprache der Buchstaben", a obuhvaća str. 5–12. U njemu se osim tumačenja grafije kajkavskih glasova raspravlja i o značenju akcenatskih znakova (str. 11–12).

Pošto je naveo latinička slova kojima se služe Hrvati (tj. hrvatski kajkavci) i spomenuo da su "barem sada" slova *q* i *x* potpuno izvan uporabe, autor koncizno i za svoje vrijeme veoma stručno raspravlja o grafiji i izgovoru pojedinih kajkavskih glasova.

Prvo veli da hrvatski jezik ima takve posebne glasove koji se ne mogu izraziti običnim latinskim slovima. Zbog toga su sv. Ćiril i Metod uveli "za ilirske i slavenske narode" novo pismo, u kojem su povećali broj slova kako bi se svi slavenski glasovi mogli izraziti jednim slovčanim znakom. Međutim, nakon prihvaćanja latinice morala su se neka stara slova zamijeniti kombinacijom dvaju latiničkih. U tablici donosi autor "današnji način pisanja" glasova *č, c, ĝ, ĺ, ŋ, š, s*, njihovu "staroilirsku grafiju" (za neke glasove glagoljicom i ćirilicom, za neke samo ćirilicom), zatim njihova slavenska i njemačka imena (*červ, ci, ĝero* itd. – *Tschrt, zi, Dschrt* itd.).

Na idućim stranama tumači se izgovor onih latiničkih slova koja se u Hrvata drugačije izgovaraju nego u Nijemaca ili kod kojih postoji sumnja kako ih treba izgovoriti, bez obzira na to predstavljaju li kajkavske glasove pojedinačni grafemi ili njihove kombinacije. Izgovor se uspoređuje s njemačkim, tumači njemačkom grafijom i ponajčešće ilustrira njemačkom transkripcijom kajkavskih riječi.

Među jednoslovčanim oznakama kajkavskih glasova autor posebno osvjetljava glasovnu vrijednost grafema *b, h, v, y, z*, o nekim drugim (*d, g, l, t*) daje obavijest o njihovu izgovoru tek usputno, a pozornost posvećuje izgovoru glasova koje predstavljaju njihove kombinacije s kojim suglasnikom iza njih. O grafemima *e* i *s* iscrpno se raspravlja i kad su samostalna slova i kad su prvi dio digrama.

U nekoliko napomena autor prikazuje različiti uzus pojedinih kajkavskih pisaca u bilježenju nekih glasova, a u jednoj od njih govori i o nekim diftonzima koji se u kajk. knjiž. jeziku pojavljuju ali se ne bilježe (v. t. 2.3).

Fonetska i grafijska tumačenja prenosim ovdje dosta opširno, prepričavajući ih ili citirajući, zbog toga što idu među prva stručna objašnjenja fonetike kajkavskoga književnog jezika, a među njima ima i tako dragocjenih kao što je primjerice definitivno rješenje dileme kako treba čitati, odnosno transkribirati kajkavski digram *er* među kononantima.

2.2. Glasove *b*, *c* (pisano *cz*), *č* (pisano *ch*, *cs* ili *ty*), *d*, *g*, *l*, *t*, *v*, *z*, *a* i neke druge, autor tumači uspoređivanjem s njemačkim izgovorom (npr. za glas koje predstavlja slovo *b* veli da se izgovara "nešto blaže nego njemačko *b*").

Glas *h* je u Hrvata "uvijek pravi, snažan suglasnik", koji se na početku riječi izgovara jakim dahom, u drugim položajima kao njemačko *ch* (kao u riječima *machen*, *mich*), npr. *herczeg* 'Herzog', č. *herzeg*; *hren* 'Kren', č. *chren*; *greh* 'Sünde', *grech*. Autor posebno upozorava njemačke čitatelje da "hrvatsko *h* nikada ne zvuči kao *g* ili *k*".

Slovo *c* upotrebljava se samo ispred suglasnika *h*, *s*, *z* (*ch*, *cs* = njem. *tsch*, *cz* = njem. *z*).

Kad je *y* napisano kao samostalna riječ čita se *i* i znači 'und'. Inače se ne upotrebljava, osim iza *d*, *g*, *l*, *n*, *t* i tada mijenja glasovnu vrijednost tih slova.

Kad *d* stoji ispred *y* izgovara se kao *dsch*, ali se pri tom čuje nešto malo od glasa *j*, gotovo kao talijansko *gi* u riječi *giungere*, npr. *rodyen* 'gebohner', č. *rodschjen*: "Jednako se izgovara u digram *gy*, naime kao *dsch* s nešto od zvuka *j* iza sebe. Pri izgovoru hrvatskoga *dy* i *gy* mora se osobito paziti na to da je taj glas mnogo blaži nego *č* (pis. *ch*). "Pri izgovoru *dy* i *gy*, tj. *dsch*, jezik se sasvim slabo pritišće na nepce, nasuprot tome pri izgovoru *ch*, tj. *tsch*, mora snažno udariti o nepce."

"Premda *dy* i *gy* označuju isti glas, kao što se i *ty* i *ch* jednako izgovaraju, u pismu se ne smiju zamjenjivati *dy* sa *gy* ni *ty* sa *ch*, jer se ne smije pogrešno prikazati veza s osnovnim riječima."

Ako iza *l* stoji *y*, mora se to *ly* čitati kao *lji*, gotovo kao talijansko *gli*. Tako je i s čitanjem *ny*, koje valja uvijek izgovoriti kao *nji*.

Za slovo *s* Szentmártony kaže da ima tri izgovora: 1. pred *z* ili *sz* izgovara se kao oštro njemačko *ß*, 2. ispred *h*, *ch*, *k*, *p*, *s*, *t* kao njem. *sch*, 3. u svakom drugom položaju glasom (Nijemcima nepoznatim) koji je jednak francuskom *j*, mađarskom *zs*, dalmatinskom *x*, češkom *ž* i ćirilskom ili ruskom *ж*, a Nijemci ga mogu najbolje realizirati veoma blagim *sch*, pri čemu treba paziti na to "da jezik gotovo ne dodiruje nepce".

Autor spominje i moguću grafiju *š* za *š* na početku riječi (kako su neki kajkavski pisci, npr. Jambrešić²⁴ sporadično pisali), kao i činjenicu da se krajnje *š*, osobito u 2. l. sg. prez., u staroj kajkavskoj grafiji pisalo jednostrukim *s*.²⁵ Upozorava i na to da mnogi pišu ispred *k*, *p*, *t* mjesto *sz* za glas *s* samo *z*, tako mjesto *deszka* 'Brett' pišu *dezka*, mjesto *szpim* 'ich schlafe' pišu *zpim*.

Slovo *e*, tumači Szentmártony, izgovara se na tri načina: kao obično njemačko *e*, npr. *vedro* 'heiter', č. *wedro*; kad ima "oštri akcent" ponajviše sličí prvomu *e* u riječima *Ebenholz*, *Esel*, npr. *vedro* 'Eimer', č. *wôdro* (!); ispred *r* i još jednoga suglasnika *e* gotovo

²⁴ A. Jambrešić, *Lexicon latinum ...*, Zagreb 1742, usp. npr. Index illyrico sive croatico - latinum, pod SV (*s'velya*, *s'vogor* i dr.); za *s*'mjesto *ss* ili *sh* v. i *Napučeñe vu horvatsko pravopisañe*, Budim 1780.

²⁵ Usp. npr. tekstove iz djela A. Vramca, G. Jurjevića i drugih u primjerima kajkavskoga pravopisa u A. Šojat, *Pravopis stare kajkavske književnosti*, Filologija 6, JAZU, Zagreb 1970, s. 276-282.

nestaje, npr. *berza szmert* 'geschwinder Tod' izgovara se *brza smrt*. Takvo *e* koje je zamuklo neki običavaju obilježiti akcentom *ê*, dakle *bêrza szmêrt*.

2.3. Poslije opisa grafije kajkavskih glasova i njihove zvučne realizacije Szentmártony govori o diftonzima, o kojima, kako kaže, "Hrvati neće ništa znati, premda se neki od dvoglasa u njihovu izgovoru često pojavljuju". Zbog toga u dvoglasima pišu mjesto slova *i* slovo *j*, koje se ipak izgovara kao *i*, npr. *jaj* 'wehe', č. *jai*; *glej* 'sehe', č. *glei*; *moj* 'mein', *moi*; *chuj* 'höre', *tschui* etc.

Premda ne potpuno egzaktno, to je prvi opis (koliko je meni poznato) realizacije kajkavskoga poluvokalnog *i*.

2.4. Pri kraju prvoga dijela svoje knjige autor se osvrće na uporabu akcenatskih znakova. Po njemu, neki ih pisci potpuno odbacuju, neki bilježe tri akcenatska znaka, a većina njih dva znaka: teški akcent (accentum gravem), kojim se ton samoglasnika produžuje, i oštri akcent (accentum acutum), kojim *e*, kako je spomenuto, dobiva dublji zvuk. Svakako, veli autor, akcenatski se znaci ne bi smjeli izostavljati, jer mnoge riječi samo promjenom akcenta dobivaju drugo značenje: *dug* znači 'lang', ali *dûg* 'eine Schuld'; *szad* znači 'jezt', a *szâd* 'eine Frucht'; *budi* znači 'seie du', *budî* 'erwecket', *bûdi* 'wecke du'; *szedem* znači 'sieben', *szèdem* 'ich werde sizen', *szédem* 'ich werde grau'; *szvéti* znači 'heilig', *szveti* 'er heiliget', *szvétî* 'es leuchtet'.

Szentmártony tu vjerno preslikava stanje bilježenja akcenta u staroj kajkavskoj književnosti, u kojoj se od akcenatskih kajkavskih osobina ponajčešće obilježavala samo duga kvantiteta naglašenog sloga, premda je bilo i pokušaja da se akcenatsko bilježenje odmakne od srednjovjekovne latinske ortografije, označivanjem i kajkavske intonacije.²⁶

2.5. Na kraju toga dijela, uz neke opće napomene, navodi se za vježbu u čitanju nje-mački *Vater unser* u kajkavskoj grafiji.

3. DEKLINACIJA

3.1. Deklinacija se obrađuje u drugom dijelu Szentmártonyjeve knjige, u 3 poglavlja (Erstes Hauptstück: *Vom Nennwort*, s. 12–27, Zweites Hauptstück: *Von den Beywörtern*, s. 27–35, Drittes Hauptstück: *Von den Fürwörtern*, s. 36–43). Poglavlja se dijele na paragrafe, a oni na pravila, koja su po potrebi ilustrirana paradigmatskim tablicama, a česte su i posebne napomene. Unutar poglavlja o pridjevima, u posebnom paragrafu, obrađeni su brojevi (s. 31–32).

Imenice

3.2. U prvom od tri paragrafa u kojima se obrađuju imenice tumači se kako se prepoznaje rod imenica, u drugom se govori o njihovoj deklinaciji, u trećem o imenicama koje odstupaju od navedenih pravila.

²⁶ Usp. A. Šojat, *Kajkavska akcentuacija u Belostenčevu rječniku*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XVII/1, Matica srpska, Novi Sad 1974, s. 87–107.

3.3. Pošto je konstatirao da imenice u Hrvata, kao i u Nijemaca, imaju tri roda – muški, ženski i srednji ("ungewisses Geschlecht") – Szentmártony svodi svoj nauk o tom kako se prepoznaje rod imenica na četiri pravila. Prvo pravilo (ilustrirano mnogobrojnim primjerima s njemačkim prijevodom, kao i svako drugo pravilo u njegovoj knjizi) jest: biološki rod određuje muški i ženski rod imenica.

Međutim, po tom pravilu, veli autor, ne može se uvijek odrediti gramatički rod. Zato se u drugom pravilu kaže da su ženskog roda: 1. imenice koje svršavaju na *-a*, 2. imenice koje svršavaju na *-ast, -est, -ist, -ost, -ust, -oč, -poved*, ali da tu ima i izuzetaka, koji su muškoga roda (*hrast, brest, list, most, post, gost*).

Zatim se u abecednom popisu navode imenice ž. roda koje nisu obuhvaćene 1. i 2. pravilom, ukupno njih 56. Za imenice koje mogu biti i ženskog i muškog roda autor kaže da ih neće navesti.

U trećem se pravilu kaže da su imenice koje svršavaju na *-o* ili *-e* srednjega roda, a u četvrtom da su sve druge imenice, koje nisu obuhvaćene u prva tri pravila, muškoga roda.

3.4. Deklinaciju imenica dijeli Szentmártony na tri promjene.

a) Prvoj pripadaju imenice na *-a*, kao *riba, japa, družina*. U uzorku te promjene navode se oblici riječi *voda*, u 6 padeža singulara i plurala,²⁷ s odvojenim padežnim nastavcima: sg. 1. *vod-a*, 2. *vod-e*, 3. *vod-i* (=D, L), 4. *vod-u*, 5. *vod-a*, 6. *vod-um*, pl. 1. *vod-e*, 2. *vòd, vod-ah, vod-ih*, (=G, L), 3. *vod-am*, 4. *vod-e*, 5. *vod-e*, 6. *vod-ami*.

Oblici koji odudaraju od uzorka posebno se spominju: imenice kao *sestra, dekla, črešnja, ovca, zemlja* imaju Gpl *sestèr, dekél, črešèñ, ovác*.²⁸ *zemelj*; neke imenice, npr. *cirkva, kaplja, čalarija*, gotovo uvijek u tom padežu imaju nastavke *-ih* ili *-ah* (*cirkvih* ili *cirkvah* 'der Kirchen' ...).

Autor daje i napomenu da se uz 6. padež nikad ne upotrebljava prijedlog *od* 'von', nego *z* 'mit' ili koji drugi prikazan u obradi prijedloga.

b) Po drugoj se promjeni mijenjaju imenice koje ne svršavaju na *-a*, a muškog su roda. U tablici se navode singularni i pluralni oblici imence *prst*, također s odvojenim nastavcima i njemačkim prijevodom. Treba spomenuti nastavke 3. sg. *-u* (ne *i* *-e!*), 2. pl. *-ov, -eh, -ih*, 3. pl. *-om*, 6. pl. *-mi* (ne *i* *-i!*) – ostali su općehrvatski.

U svim je imeničkim promjenama vokativ jednak nominativu, ali u drugoj promjeni neke imenice imaju poseban vokativni oblik: *brate, bože, gospone*. Imenice koje označuju

²⁷ Szentmártony govori zapravo o 6 završetaka, u kojima 1. završetak ("Endung") označuje nominativ, 2. genitiv u singularu a genitiv i lokativ u pluralu, 3. dativ i lokativ u singularu a samo dativ u pluralu, 4. akuzativ, 5. vokativ, 6. instrumental.

²⁸ U staroj kajkavskoj književnosti neusporedivo je češći oblik Gpl *ovac* nego *ovec*. Lik s nepostojanim *e* do Szentmártonyjeva vremena imaju samo Vramec (npr. *Postilla na vse leto*, s. 110a) i Petretić (npr. *Sveti evangeliomi*, s. XXVII), a lik *ovac* zabilježen je u Habelića (npr. *Pervi otca našega Adama greh*, 356), Magdalenića (*Zvončac*, 27), Jambrešića (*Lexicon*, s. v. mentigo), Gašparotija (*Cvet sveteh* IV, 830), Lalanguea (*Vračtva ladañska*, 14), slično je i kasnije – snažno preteže *a*. (Podaci su iz kartoteke Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnoga jezika, v. bilj. 31).

nežive stvari u toj promjeni često imaju akuzativ jednak nominativu, npr. *cel hleb dati, odgovor čekati*.

Autor nadalje upozorava na razliku u promjeni imenica kao *otec – otca* i *meseć – meseća*. Spominje i u tablici nenavedene nastavke Isg *-um* (mj. *-om*), Gpl *-ev* (*mladencev* mj. *mladencov*), Dpl. *-em* (*mladencem* mj. *mladencom*), koje neki pisci upotrebljavaju.

c) Trećoj promjeni pripadaju imenice srednjega roda. One se prikazuju u dva uzorka padežne promjene (*koleno* i *vreme*). Ovdje treba posebno spomenuti samo GLpl ("2. Endung"), s tri oblika: *kolén* (= G), *kolen-ah*, *kolen-ih* (= L) – *vrem-èn*; *vremen-ah*, *vremen-ih*, kao i činjenicu da se za Ipl i u ovoj promjeni u uzorcima navodi samo nastavak *-mi*. Međutim, u napomeni Szentmártony veli da se u Ipl druge i treće promjene često rabi i nastavak *-i*, osobito ako je uz taj padež pridjev ili prijedlog, npr. *z govoreñi mj. z govoreñmi, med rogak i zñanci mj. med rogakmi i zñancmi*.

Szentmártony nadalje upozorava da su u svih imenica treće i četvrte promjene prvi, četvrti i peti padež, u oba broja, jednaki; da se imenice sr. roda koje u Nsg svršavaju na *-e* a u drugim se padežima ne šire za jedan slog dekliniraju kao *koleno*, ali imaju u nastavcima *-e* a ne *-o* (NAVsg *čuteñe*, Isg *čuteñem*, a ne *čuteñom*); da imenice koje svršavaju na *-me* i sve na *-e* koje označuju što živo rastu u promjeni za jedan slog i mijenjaju se kao *vreme*, s time da u singularu mjesto *n* u završetnom slogu dolazi *t* (kao u *žrebe – žrebeta – žrebetu – žrebetom*), a plural im je nepravilan.

d) Četvrta je promjena deklinacija imenica ž. roda na suglasnik. Paradigma se prikazuje tablicom promjene imenice *krepost*, na isti način kako su prikazane i druge imeničke promjene. Ovdje spominjem nastavke: Isg *-jum*, GLpl *-ih*, Dpl *-jam*, Ipl *-mi*. Ispod uzorka paradigme autor govori o nekim oblicima imenice *oči*: DL *očim*, I *očmi* i *očima*.

e) Zatim se prikazuju neke imenice koje odstupaju od navedenih četiriju deklinacija – ili po tome što imaju posebnu promjenu kao *mati* i *kči* (za koje se daje tablica promjene) ili po tome što se neke imenice pojavljuju samo u pluralu (izdvojeno se navode primjeri imenica koje idu po prvoj promjeni, 17 riječi, npr. *gusle, hlače*, po drugoj, 6 riječi, npr. *dvojki, možgani*, po trećoj, 5 riječi, npr. *jetra, vusta*, i po četvrtoj promjeni, 3 riječi, *očali, prsi, sani*) ili po tome što imaju drugačije poluralne oblike (10 riječi: *māće – māčiči, marše – marha, oko – oči, pišče – piščenci, praše – praščiči, ščēñe – ščenci, živinče – živina, žrebe – žrebiči, sluga – slugi, tele – teliči*). U napomeni se spominju i pluralni oblici *nebesa* prema *nebo* i *ľudi* prema *človek*. Upozorava se da se singularni lik *človek* pri brojenju pojavljuje samo uz brojeve *dva – četiri* (*dva, tri, četiri človeki*).

Od oblika riječi *mati* (pisano sa *tt: matti – mattere* itd.) valja spomenuti da se za DLsg daje samo oblik *materi* (ne i *matere*, moguć, premda izuzetan u staroj kajkavskoj književnosti), da GLpl ima samo nastavak *-ah*, da imenica *kči* ima u Gsg samo oblik *kčere*, u DLsg samo *kčeri*, u GLpl samo *kčerah*. Ostali su padeži tipični književnokajkavski (Asg *mater, kčer*, Isg *materjum, kčerjum*, NAVpl *matere, kčeri*, Dpl *materam, kčeram*, Ipl *materami, kčerami*).

Pridjevi

3.5. Poglavlje o pridjevima ima također 3 paragrafa, ali u drugom se prikazuju brojevi. U tom poglavlju autor navodi i zamjenice *moj, vaš, ves*, kao primjere za tvorbu ž. i sr. roda.

Prije tablica pridjevske promjene (na uzorcima *vruč* i *dober*) autor tumači rod pridjeva i nastavke koji ga određuju, obilno ilustrirajući svoja izvođenja primjerima. Ovdje spominjem neke interesantnije detalje autorova tumačenja:

- Muški rod završava suglasnikom ili nastavkom *-i*.

- Iz muškog se roda izvodi ženski rod nastavkom *-a* i srednji rod nastavcima *-o* ili *-e*. Nastavak *-e* u sr. rodu imaju pridjevi koji u m. rodu završavaju na *-ej, -ji, -oj, -č, -či, -gi, -š, -ši* (npr. *brej, božji, moj, vruč, domači, tuđi, vaš, lepši*).

- Neki od pridjeva koji u zadnjem slogu m. roda imaju samoglasnik *e* gube taj glas u ž. i sr. rodu, npr. *muder - mudra - mudro*. Jednosložni pridjevi čuvaju i u promjeni taj glas, npr. *zrel - zrela - zrelo*, ali se od toga pravila izuzimaju pridjevi *zel - zla - zlo* i *ves - vsa - vse*. Oblici ž. i sr. roda nekih pridjeva s *e* u zadnjem slogu, npr. onih na *-el* i *-en*, ne mogu se svesti u pravila nego ih valja naučiti uporabom.

Nastavci pridjevske promjene uglavnom su tipični književnokajkavski (Gsg m. n. *vruč-ega, dobr-oga*, Dsg m. n. *vruč-emu, dobr-omu*, Dsg f. *vruč-i/vruč-oj, dobr-i/dobr-oj*, Asg f. *vruč-u, dobr-u*, lsg m. n. *vruč-em/vruč-im, dobr-em/dobr-im* itd.), ali se za DLsg f. ne spominje običniji nastavak *-e*, a za Asg m. mogućnost da bude jednak nominativu.

U napomeni autor kaže da se u 3. padežu zadnje *u* često izostavlja i daje primjer: *pri dobrom bogu* (riječ je zapravo o lokativu).²⁹

3.6. Komparacija pridjeva prikazana je u 5 pravila. Autor izvodi komparativ iz pozitiv sr. roda, "tako da se zadnje *e* ili *o* mijenja u *eši, eša, eše*" (npr. *vruč*, sr. r. *vručē*, komp. *vručēši, vručēša, vručēše*, *svēt - svēto*, komp. *sveteši, sveteša, sveteše*). Međutim, kaže autor, većina pridjeva uz te nastavke ima i komparativne nastavke *-eji, -eja, -eje* (npr. *mogućen - mogučno*, komp. *mogućn-eji, -eja, -eje*.)

U abecednom popisu prikazuje se Nsg m. komparativa pridjeva koji odstupaju. Navode se ukupno 22 pridjeva s jednom, dvije ili tri moguće komparativne tvorbe (npr. *debel, -a, -o: debši, debleši, debleji, dober, -bra, -bro: bolši, bojši; mal, -a, -o: mejši, mejši; velik, -a, -o: vekši; zel, zla, zlo: gorši, gorji*).

Komparacija se može izreći i pridodavanjem riječi *več* ili *boļe* pozitivu pridjeva, npr. *več vučen je* i *boļe ponizen neg ti*, mjesto je *vučeneši* i *ponizneši*.

Superlativ se tvori riječcom *naj* uz komparativ (*naj bolši*). Treći se stupanj poredbe postiže i riječima *jako, kruto, pre, prece* uz pozitiv (*pre dober* itd.).

Komparativni i superlativni oblici dekliniraju se kao *vruč, -a, -e*.

²⁹ Szentmártonyjevo zapažanje potvrđuju i moja istraživanja, v. A. Šojat, *Kratki navuk jezičnice horvatske (Jezik stare kajkavske književnosti)*, Kaj, Zagreb 1969-1971, br. 2/1970, s. 86.

Brojevi

3.7. Promjena brojeva veže se uz pridjevsku, s napomenom da svi glavni brojevi veći od *jeden*, bez obzira na rod, ostaju u 1, 4. i 5. padežu nepromijenjeni (npr. *tri dnevi*, *čez četiri vure*). Za ostala se tri padeža navode oblici brojeva *dva - dve*, *tri*, *četiri*, *pet*, *deset*: *dveh*, *dvem*, *dvemi*; *treh*, *trem*, *tremi*; *četireh*, *četirem*, *četiremi*; *peteh*, *petem*, *petemi*; *deseteh*, *desetem*, *desetemi* etc.

Jedan, *jedna jedno* mijenja se potpuno po pridjevskom uzorku promjene. *Sto* se ne mijenja (npr. *za sto letmi*), *jezero* 'tausend' imenica je 3. promjene (npr. *tri jezera*, *z osmeme jezermi*).

Brojevi od *pet* nadalje ako se upotrebljavaju u osnovnom liku zahtijevaju uza se 2. padež pl., npr.: *deset*, *sto*, *jezero let*.

Redni se brojevi tvore od glavnih dodavanjem *-i* ili *-ni* i mijenjaju potpuno kao pridjevi. Spomenuti su brojevi: *prvi*, *drugi*, *jednajsti*, *trideseti*, *stotni*, *jezerni*.

Zamjenice

3.8. U trećem poglavlju prikazuje se rod, značenje, deklinacija i uporaba zamjenica, koje autor dijeli na lične, posvojne, pokazne, upitne, odnosno-upitne i neodređene zamjenice i svakoj od tih skupina posvećuje jedan paragraf obrade.

a) U paradigmatskim tablicama predočena je promjena svih ličnih zamjenica (uz koje je i paradigma zamjenice *sebe*) i promjena upitnih zamjenica *gdo* i *kaj*. Za sve se druge zamjenice (koje se navode u Nsg svih triju rodova) upozorava da se mijenjaju kao pridjevi.

Navedeni oblici ličnih zamjenica i zamjenice *sebe* tipični su književnokajkavski oblici, s time da se za DL zamj. *ja*, *ti*, *sebe* (kao i u imenica ž. roda na *-a*) navodi samo nastavak *-i* (*meni*, *mi*: *tebi*, *ti*; *sebi*, *si*). Instrumental zamjenica *ti* i *sebe* ima u osnovi književnokajkavsko *-o-* (*z tobum*, *sobum*), a ne i dijalekatsko *-e-* (*z tebum*, *sebum*). Korektno su navedeni i enklitički oblici, za koje autor kaže da se često pojavljuju i daje primjere njihove uporabe.

Spomenut ću još neke navedene oblike: DL zamj. *ona* glasi *ńoj*, *joj*, *ji*; oblik DL zamj. *ono* krivo je otisnut: *ńegemu*, *mu*; A zamj. *oni*, *one* glasi *ńe*, *je*, za sr. rod *ona* (pl.) naveden je samo potpuno nemoguć enklitički oblik *ja*.

Za zamjenicu *sam* kaže se da ima dva značenja: 'allein' i 'selbst'. U tom drugom značenju pridružuje se ona, veli autor, ličnim zamjenicama da im pojača važnost: *ja sam* 'ich selbst', *tebi samomu* 'dir selbst'.

b) U popisu posvojnih zamjenica (*moj*, *tvoj*, *svoj*, *njegov* itd.) navodi autor i zamjenicu *čiji*, za koju u napomeni kaže da se slaže u rodu, broju i padežu s imenicom na koju se odnosi i daje primjere: *čijega psa jesi videl?*, *z čijemi penezi živeš?*

U daljem tekstu govori se o razlici u značenju zamj. *ńegov*, *-a*, *-o*, *ńejn*, *-a*, *-o*, *ńihov*, *-a*, *-o* i zamj. *svoj* *-a*, *-o*, a tumačenja se potvrđuju brojnim primjerima uporabe (paralelno se prikazuje i odnos *ńega* : *sebe*).

c) U paragrafu o pokaznim zamjenicama dan je samo njihov popis, za sva tri roda. Navedene su (ovdje spominjem samo m. rod): *ov, on, té, ov isti, on isti, te isti*.

d) Navedena je promjena upitnih zamjenica *gdo* (*gdo, koga, komu, koga, z kem/z kim*) i *kaj* (*kaj, česa, čemu, kaj, z čem/z čim*). U napomeni se veli da se kao *gdo* mijenjaju zamj. *negdo, nigdo, gdo god*, a kao *kaj* zamj. *nekaj, nikaj, kaj god*.

e) Navedene su odnosno-upitne zamjenice *koj, -a, -e; ki, ka, ko; koteri, -a, -o* i neodređene zamjenice (u sva tri roda) *nekoj, neki, jeden, kojgod, kigod, koterigod*.

4. KONJUGACIJA

4.1. Treći je dio Szentmártonyjeve gramatike, u kojemu se prikazuju glagolski oblici, najopsežniji - obuhvaća 56 strana (s. 44-99). Podijeljen je na 5 poglavlja (Erstes Hauptstück: *Abwandlung des Zeitworts* jesem, *ich bin*, s. 44-50; Zweytes Hauptstück: § 1. *Anzeigende Art*, s. 50-54, *Die gebietende Art*, s. 54-55, *Die verbindende Art*, s. 56-57, *Die unbestimmte Art*, s. 58, *Mittelwort der gegenwärtigen Zeit*, s. 58, *Mittelwort der vergangenen Zeit*, s. 58-59. u §§ 2. i 3, s. 59-63, bez posebnih naslova, govori se o pasivu, u § 4, s. 63-64, o bezličnim glagolima; Drittes Hauptstück: *Wie bey den richtigen Abwandlungen von der anzeigenden Art alle übrige gebildet werden* - § 1. i 2./o ptc. akt., s. 64-69/, § 3. *Allgemeine Regel von der unbestimmte Art*, s. 69, § 4. *Allgemeine Regel von dem Mittelwort in vñi*, s. 69-70, § 5. *Allgemeine Regel von dem leidenden Mittelwort*, s. 70-72; Viertes Hauptstück: *Von den zusammengesetzten, abgeleiteten, wiederholenden* (frequentativis), *anfangenden* (inchoativis) *Zeitwörtern*, s. 72-85; Fünftes Hauptstück: *Von den unrichtigen, und andern gut zu bemerkenden Zeitwörtern*, s. 85-99).

Kako se već iz popisa naslova poglavlja i nekih paragrafa u njima vidi, Szentmártony je veoma detaljno obradio problematiku konjugacije u književnoj kajkavštini. Uz prikaz paradigama pojedinih glagola u tablicama za sva glagolska vremena i načine, veoma su brojna tumačenja, u pravilima i napomenama, pojedinih pojava, uz ta tumačenja česti su i popisi glagola, a redovito obilno dokumentiranje rečenoga, oblicima ili rečenicama.

4.2. Indikativ glagola *jesem*³⁰ predočen je u tablicama oblika prezenta (*ja jesem* itd.), perfekta (prema latinskoj i njemačkoj gramatici autor donosi paradigmu preterita, „die jüngst vergangene Zeit“: *ja bil sem* 'ich war' itd. i perfekta, „die völlig vergangene Zeit“: *ja jesem bil* 'ich bin gewesen' itd.), pluskvamperfekta („die längst vergangene Zeit“: *ja bil sem bil* 'ich war gewesen' itd.), futura (futura se prikazuje samo pf. prezentom *budem, budeš* itd.).

U napomenama autor tumači neke oblike i daje mnoge obavijesti. Tako uz oblike *ja jesem, ti jesi* itd. kaže da se početno *je* često izostavlja, pa se piše i govori *ja sem, vi ste, dobri su* etc., a iza *ne* ne smije se upotrijebiti puni prezentski oblik (ne: *né jesem, né jesi* nego *nésem, nési* etc.). U 3. l. sg. prez. uz oblik *je* (naveden u tablici) upotrebljava se i oblik *jest*, upućuje autor.

³⁰ Osnovni je glagolski oblik 1. l. sg. prezenta, prema latinskom gramatičkom uzoru.

Uz tablice u kojima se prikazuju „die jüngst vergangene Zeit“ i „die völlig vergangene Zeit“ napominje Szentmártony da ih je donio isključivo zato što se tako navode u učenju latinskog i njemačkog jezika, premda je činjenica da u kajkavštini među njima nema nikakve razlike, pa se *bil sem* i *jesem bil* paralelno upotrebljavaju, označujući isto vrijeme. Mjesto preterita, veli dalje autor, u knjigama se može naći oblik *beše*, za sva lica i brojeve, rijedak u govoru; još se rjeđe u govoru upotrebljavaju knjiški oblici *bih* i *bijah*, toliko obični u Dalmatinaca.

U tablicama je naveden samo m. rod participa aktivnog – stoga autor u napomeni navodi i singularne i pluralne oblike ženskog i srednjeg roda.

Za izricanje budućeg vremena često se mjesto *budem*, *budeš* etc., kaže autor, upotrebljava *bum*, *buš*, *bu*, *bumo*, *bute*, *budu*.

Uz imperativne oblike 2. l. sg. i 1. i 2. l. pl. (*budi*, *budimo*, *budite*) u paradigmatskoj se tablici navode i oblici za 3. lice: *naj on bude*, *naj oni budu*. U napomeni se kaže da se imperativ katkad izriče futurom indikativa: *budeš ti*, *bude on*, *budete vi*, *budu oni*.

Uz tablice promjene glagola *jesem* u 1. i 2. kondicionalu („die verbundene Art“: *ja bi bil* itd.; *bil bi ja bil* itd.) dvije su napomene. U prvoj se kaže da se ostala vremena kondicionala izražavaju uvijek istim vremenom indikativa, pa se npr. njem. *daß ich seye*, *du seyest*, *er seye* etc. prevodi: *da ja jesem*, *ti jesi*, *on je* etc., a *wenn ich seyn werde*, *du seyn wirst* etc.: *ako ja budem*, *budeš* etc. U drugoj napomeni autor govori da je potpuno isto kaže li se *bi bil* ili *bil bi*, pa i ako se umetne koja druga riječ. Međutim, u kondicionalu II. uvijek se među oblike glagola *jesem* mora umetnuti koja druga riječ, npr. *da bi vi bili na vrtu bili*.

Pod naslovom „Neodređeni način“ Szentmártony govori o infinitivu *biti* kao o obliku sadašnjeg vremena, a druga se vremena neodređenog načina izražavaju indikativom pred kojim je veznik *da*, kao što je to i u njemačkom.

Dalje se navode participi sadašnjeg vremena (*buduć*, *-i*, *-a*, *-e*) i prošlog vremena (*bivši*, s napomenom „bez promjene“; autor time tvrdi da se taj oblik u kajkavskom književnom jeziku može upotrijebiti samo kao prilog³¹ (Oblik *buduć* kao prilog spominje se pod naslovom „Gerundium“.)

4.3. U 2. poglavlju prikazani su oblici drugih glagola, a kao uzorak konjugacije u svim vremenima i načinima u paradigmatskim tablicama donose se oblici glagola *malam*. I tu su brojne napomene o oblicima glagola koji odstupaju od uzorka i neke druge.

a) U opisu prezenta kaže se da se kao *malam* konjugiraju i glagoli kojima 1. l. sg. svršava na *-em* i *-im* (u tablici su izdvojeni lični završeci: *mala-m*, *mala-š*, *mala ... mala-ju*), a kao primjeri daju se neki oblici glagola *žgem*, *spim*. Posebno se raspravlja o njihovoj 3. l. pl.: osim nastavka *-ju* (kao u glagola na *-am*) glagoli na *-em* imaju *-u* (*živ-u*), a glagoli na *-im* nastavak *-e* (*terpè*). Od toga se izuzimaju jednosložni glagoli

³¹ U Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika, JAZU – Zavod za jezik IFF, sv. I, Zagreb 1984, kao ni u ekscerpiranoj građi za nj, nema potvrde oblika *bivši*, ni kao participa, ni kao priloga (Szentmártonyjeva gramatika nije bila izvor toga rječnika).

na *-em*, koji imaju samo *-ju* (*sméju*) i glagoli na *-jem* (*veruj-u*, a ne *verujeju*, *piju*, ne *pijeju*), kao i *želem*, koji ima 3. l. pl. *želevu* i *želeva*, a ne *žehu*.

b) Perfekt glagola *malam* prikazan je jednom tablicom, pod zajedničkim naslovom „Jüngst - und völlig vergangene Zeit“ (*malal*, *-a*, *-o*, *jesem* ili *sem* itd.). U obrazloženju svojega postupka Szentmártony ponavlja argumente o nepostojanju razlike u značenju pri tvorbi s punim ili s kraćim prezentskim oblikom glagola *jesem* (v. t. 4.2). Kao preterit navodi nepromjenljivi oblik na *-še*, kao *staše* 'ich stand, du standest' etc., koji se pojavljuje u nekim knjigama, samo u pisanim tekstovima mogući su i oblici na *-ah* i *-ih*, "obični u Dalmatinaca i drugih". U idućoj napomeni autor upozorava da se ptc. akt. mora slagati s rodom i brojem subjekta.

c) Tvorba pluskvamperfekta i futura prikazana je samo oblicima glagola *malam* (*bil sem malal*, *-a*, *-o* itd.; *budem malal*, *-a*, *-o* itd.). Na str. 84. autor u tablici pokazuje da se futur perfektivnih glagola izražava njihovim prezentom (*oplešivem*). O tvorbi futura govori se i u 5. poglavlju, na str. 87 (tvori se participom aktivnim kao i perfekt) i na str. 88: glagoli *hoću* i *neću* često se upotrebljavaju uz infinitiv da izraze buduća zbivanja, npr. *tvoju dušu hoće prebosti meč*; *hoće prodan biti*; *hote ga vumoriti*.

d) Uz tablicu imperativnih oblika glag. *malam* daje se u tri pravila način tvorbe imperativa glagola. U prvom se kaže da se 2. l. sg. imp. tvori od 1. l. sg. prez. indikativa na način koji je prikazan u tablici prezentskih i paralelnih imperativnih nastavaka spomenutih lica. Kao ilustracija tvorbe uz te se nastavke u tablici navode imperativi: *mal-aj*, *laj-aj*, *št-ej*, *p-i*, *posl-uj*, *išč-i*, *drž-i*. U napomeni autor veli da se u glagola koji u prezentu imaju akcenatski znak na zadnjem slogu prenosi taj znak u imperativu na predzadnji slog, npr. prez. *vučim*, imp. *vući*.

U drugom se pravilu tumači kako se tvori 1. i 2. l. pl. navedenih glagolskih tipova (izvode se iz 2. l. sg. imp., npr. *drži-mo*, *drži-te*). Mjesto nastavka *-imo*, *-ite*, kao u *držimo*, *držite*, veli autor, mnogi tvrde da valja upotrebljavati nastavke *-emo*, *-ete* (npr. *vučemo*, *vučete*), da bi se imperativni oblici razlikovali od prezentskih.

Treće pravilo daje podatke o tvorbi 3. l. sg. i pl. (*naj mala*, *naj malaju* ili *nek mala*, *nek malaju*).

e) Kao buduće vrijeme imperativa u tablici se prikazuje imperativ glagola *jesem* (*budi ti* itd.) + ptc. akt. *malal*, *-a*, *-o*.

f) U daljem tekstu daje se tablice I. i II. kondicionala glagola *malam*, navodi se njegov infinitiv (*malati*), particip sadašnji (*malajuč*, *-i*, *-a*, *-e*), particip prošli (*malati buduč*, *-a*, *-e* 'da ich, du, er etc. malen werden' - očito nekajkavski, ali u kajkavskoj književnosti moguće), gerundij (*malajuč*) i supin (*malat*). Od napomena spomenut ću ovdje samo uputu o tvorbi ptc. prez. (3. l. prez. *+ -či*, *-ča*, *-če*, npr. *držim - drže - držeči*, *-a*, *-e*).

4.4. U idućim paragrafima govori se o pasivu. Autor (kao i "mnogi znalci jezika") odbacuje tumačenja u latinskim školskim knjigama da se u kajkavskom pasiv može tvoriti u svim vremenima i načinima zamjenicom *se* uz aktivni particip i uporabom prijedloga *od*. Riječca *se* upotrebljava se pravilno kad se djelovanje radnje vrši na subjektu (*vudril sem se* ne znači 'ich bin geschlagen worden' nego 'ich habe mich geschlagen', slično i za druga vremena). Međutim, kad subjekt ne može sam na sebe djelovati, očito je

da je navedena tvorba pasivna (*orje se zemlja, je se kruh*), a kadšto se uz takve konstrukcije mora upotrebiti i prijedlog *od* (*pije se od vas vino*).

Drugi, običniji način tvorbe pasiva jest pomoću ptc. pasiva (na *-an*, *-en* ili *-t*). Tako tvoren pasiv uglavnom se upotrebljava za sadašnje, prošlo i buduće vrijeme (paradigma je prikazana u tablicama: *ja jesem malan, -a, -o* itd.; *ja bil sem malan, -a, -o* itd.; *ja budem malan, -a, -o* itd.), prezentski su oblici rijetki, osobito se rijetko rabe za 2. i 3. lice.

4.5. Idući je paragraf posvećen bezličnim glagolima (*boli, srbi, grusti se -grustilo se je -grustilo se bude* i dr.), među koje mogu ići i lični (npr. *grmi, treska, vedri se, veđa se, hoće mu se, neće mu se, bude mi žal, treba/trebe je, meni je trebe, milo mi je, drago mu bude* itd.).

4.6. U 3. poglavlju autor veoma podrobno raspravlja o tvorbi participa aktivnog, participa na *-vši* i participa pasivnog.

U diobi pojava u tvorbi ptc. akt. raznih glagolskih tipova autor polazi od prezentskog nastavka 1. l. sg. (npr. *-ajem* → *-ajal*; *-uje*, → *-uval*; *-nem* → *-nul*; *-čem* → *-tal* ili *-kal*; *-šem* → *-sal* ili *-hal*, *-im* → *-al* ili *-el* itd.), obilno ilustrirajući primjerima i izvodeći (po potrebi i iz infinitiva) svaki tip tvorbe.

Particip prošli na *-vši* izvodi od ptc. akt. (npr. *ostavi-l* → *ostavi-vši*), uz neke iznimke (*odurjavši, imenuvši* /!/). Za nj autor ponovo kaže da je u govoru rijedak, ali u knjigama prilično čest.

Particip pas. autor tvori prema participu akt. (*poštuv-al* → *poštuv-an*). Potanko razrađuje njegovu tvorbu u glagola kojima ptc. akt. svršava na *-el*, *-il*, *-ul*, klasificirajući glagole prema dočetnom glasu prezentske osnove (*d, t, n; b, m, p, v; r; z, s*) i navodeći primjere za obične i za izuzetne tvorbe, kao i za moguće dublete (npr. *drapan - drapjen*).

4.7. Kako je u naslovu 4. poglavlja rečeno (v. t. 4.1), u tom poglavlju autor govori o složenim, izvedenim, frekventativnim i inkoativnim glagolima.

Pod složenim glagolima autor razumijeva složenice s prefiksom, a obrađuje ih u 4. dijelu (1. poglavlje), na što u tekstu upozorava.

Izvedene glagole dijeli na 4 razreda. U prvom su oni koji su izvedeni od složenih glagola (u tablici se navode 9 glagola, za primjer donosim: *dopunim - dopunien* → *dopunavam*). Takvi izvedeni glagoli ne mogu u pretposljednem slogu imati *o*, nego ono prelazi u *a* (npr. *podkopan* → *podkapam*, *raznosim - raznošen* → *raznašam* itd.).

U drugi razred svrstava izvedenice od nesloženih glagola (npr. *rodim* → *rađam, kupim* → *kupujem, dobim* → *dobivam*). Oba navedena razreda autor povezuje s frekventativnim latinskim glagolima i tumači značenje takvih glagola u odnosu na glagole iz kojih su izvedeni. Tumačeći na paru *kupuvati - kupiti* (navode se infinitivi!) upravo aspekt hrvatskoga glagola, autor veli da postoje dva niza glagola - jedan koji označuje češće vršenje radnje, ponavljanje ili trajnost radnje i drugi kojim se izriče potpuno završena radnja (daje se primjer: *cel dan si kupoval, a nikaj nesi kupil*). Uporaba i značenjski odnos perfektivnih i imperfektivnih glagola u raznim glag. vremenima i značenjima opširno se opisuju i u § 4 (na str. 80–83), a ilustriraju citatima iz Sv. pisma.

U trećem su razredu imperfektivni glagoli prema perfektivnim glagolima na *-nem*. Prikazani su uvodnim tekstom, dvama popisima i završnom napomenom. Popisi "gotovo svih takvih glagola" donose se, veli autor, zato što se "većina takvih izvedenih glagola ne može naći u rječnicima". Abecedni popisi donose ukupno 75 glagolskih parova, s dubletnim i teže izvedivim oblicima gdje postoje (npr. *blesičem – blesikam, diham – dišem : dehnem – dihnem, tiščim – tisnem*). Za razliku od prva dva razreda, tu se kao osnovne riječi tretiraju imperfektivni glagoli, a kao izvedenice perfektivni.

Od nekih takvih glagola, kaže dalje autor, nastaju i drugi, složeni i nesloženi, tako npr. od *puham* dolazi *napuhavam*, odatle *napuhne*, tako i *grizem – ogrizavam – ogriznem, diham – izdihavam – izdehnem* etc.

U četvrti razred izvedenih glagola Szentmártony svrstava inkoaktivne glagole. Po njemu su to glagoli koji u osnovi imaju pridjev ili imenicu i izražavaju značenje pridjeva ili imenice uz glagole *bivam, postajem*, a u prez. svršavaju na *-em*, u ptc. akt. na *-el*, u inf. na *-eti* (npr. *žütem* 'ich werde gelb', von *žüt, drevenem* se 'ich werde zu Holz'; uz: *zdrav bivam* mj. *zdravem, süh postajem* mj. *sühem* itd.). Ti se glagoli pojavljuju samo u prezentu i preteritu („jüngstvergangene Zeit“); u perfektu, pluskvamperfektu i futuru dobivaju prefiks *o-* (prez. *plešivem, -eš, -em*, pret. *plešivel sem*, perf. *oplešivel sem*, fut. *oplešivem, -eš, -e*). Oni su pasivnoga značenja i ne smiju se zamjenjivati s istim glagolima na *-im* u prezentu, koji imaju aktivno značenje (npr. *slepim* znači 'ich mache blind', a *slepem* 'ich werde blind'; razlika se čuva i u ptc. akt. (*oslepil – oslepel*) i u inf. (*očrniti – očrneti*).

4.8. U petom se poglavlju detaljno govori o nepravilnim i o nekim drugim glagolima koje treba posebno tumačiti jer pravila u prijašnjim poglavljima nedovoljno preciziraju sve njihove oblike. Nepravilnosti se pojavljuju 1) u ptc. akt., 2) u ptc. pas. na *-an* i *-en*, 3) u inf. na *-ti* i *-či*, 4) u glagola na *-nem* u prezentu, koji imaju značenje futura, 5) u 3. l. pl. prez., 6) u 2. l. imperativa, 7) u tvorbi izvedenih glagola na *-am, -nem, -ujem* (drugi izvedeni glagoli gotovo su svi pravilni – većina nepravilnih glagola svršava na *-em*).

Podrobno se navode i tumače oblici glagola na *-em*: *-čem*: Od mnogih potvrda (ukupno 30) donosim neke: prez. *pečem, rečem, séčem*, ptc. akt. *pekel, rekel, sekel*, ptc. pas. *rečen, tūčen*, inf. *vléči, teči*; 3. l. pl. prez. ima završetak *-čeju* ili *-ku – pekù, rekù*, 2. sg. imp. *reci, obleci*. Izvedeni glagoli često su pravilni (npr. *obláčim, sláčim, odvláčim* etc.).

Navode se i oblici glagola *hočem/hoču, nečem/neču/nehču*, kojih prezent uz infinitiv označuje buduća zbivanja (usp. t. 4.3.c).

-dem, -tem: Navode se oblici 34 osnovna i izvedena glagola (npr. *bodem, prebądam, nabądam; pletem, zapletem, zaplétam*).

-jem: Ukupno 25 glagola (npr. *jém – jel – ježen – jesti – jeđ, pojem, izjédam, objédam; bijem; brijem; čtejem; krijem; šijem, šivam*).

-ļem, -ñem, -nem: 37 glagola (npr. *gibļem/gibam – gibal – giban/gibljen; žeñem – žel – žet – žeti; kunem – klel – klet – kleti*).

-rem: 17 glagola (npr. *berem – bral – bran – brati; morem/možem ... moreju/mogu – mozi – mogel – moći*).

-žem: 48 glagola (npr. *lažem - lagal - lagati - budem lagal, zlažem, zlažem se; ležem/legnem* 'ich liege darnieder' - *legel/legnul - leči - lezi; ležem* 'ich werfe Junge, wird von Thieren gesagt' - *lègel* "predzadnje je e dugo", upozorava autor, *zlèžem/zlègnem - zlègel/zlègnul - zlèžen/zlègrien/zlègnut - zleči/zlegnuti*).

-vem: 16 glagola (npr. prez. *vëm,³² fut. *povém ... povéste, povéju/povedù - imp. poveg, naj on pové, povegmo, povegte, naj povedù; povédam - povédal - povédan/povegen - povedati* "s drugačijim zvukom glasa e", napominje autor; *zovem - zval - zvan - zvati*).

Od glagola na -am navode se posebni oblici za 18 glagola (npr. *dam ... dàste, dadù - dàl - dàn - dati, dàjem - dàval - dàvan - dàvati, prodàjem - prodàval - prodàvan - prodavati, prodam - prodal - prodan - prodati*), a od glagola na -im za 24 glagola (npr. *sedim - sedel - sedeti*, uz koji se navode i glagoli *sedam - sedal, sedem - sel - sest* i prevode na njemački razlike u značenju; isto je učinjeno i s parom *stojim - stâl/stajal - stàti, stanem - stal - stati* i s nekim drugima; *gledim/gledam - gledel/gledal - gledaj/glej/gledi*).

5. NEPROMJENLJIVE RIJEČI

5.1. U posljednjem dijelu Szentmártonyjeve gramatike prikazuju se nepromjenljive riječi. U prvom se poglavlju obrađuju prijedlozi, razvrstani prema padežu ili padežima koje zahtijevaju. Navedeno je 30 prijedloga s 2. padežom ("završetkom"),³³ ne računajući varijante nekih od njih (npr. *zvan - zvana - zvun - zvuna, iz - z - ze*). Zvezdicom su označeni prijedlozi koji mogu biti i prilozi (npr. *blizu, sredi, zdola - odzdola*). S 3. "završetkom" idu: *k, proti - naprot - naproti, suprot - suproti*, s akuzativom: *čez*, s instrumentalom: *ž - z* (*ž* se pojavljuje samo ispred početnoga *ń* u ličnih i posvojih zamjenica 3. lica, inače je uvijek *z*).

Uz više padeža idu: *pri* (u singularu s dativom,³⁴ u pluralu s lokativom: *pri Bogu i pri ĵudeh*), *za* (u značenju 'für, zu, wegen' s akuzativom, u značenju 'nach, hinter' s instrumentalom), *na, vu* (na pitanja *kam, na kaj, vu kaj* s akuzativom, na pitanje *gde* s lokativom), *ob* (u sg. s dativom ili s instrumentalom, u pl. s lokativom: *ob tretiji vuri, ob ĵuckem stroškom - ob treh vurah, ob ĵuckeh stroškeh*), *po* (u sg. s dativom, u pl. s lokativom, na pitanje *kam* s akuzativom: *po proroku; po treh dneveh; idi po vodu*), *med, nad, pod, pred* (na pitanje *kam* s akuzativom, na pitanje *gde* s instrumentalom: *izišla je réč med brate; med vami je stal ... koj je vučinen pred menum*).

³² Teoretski potrebne oblike koji se u kajkavskom književnom jeziku ne pojavljuju Szentmártony je označio zvezdicom, kao u slučaju *vëm, ishodišnom obliku za *povém*.

³³ V. bilj. 27. Ti prijedlozi, veli Szentmártony, zahtijevaju, osobito ako imenice uz njih pripadaju 1. promjeni (tj. a-deklinaciji), prvi nastavak 2. završetka ("den ersten Ausgang der zweyten Endung"), kao: *od pet do kolen*, a ne *od petah do kolenah*.

³⁴ Za singularni oblik imenice upotrebljavam ovdje termin *dativ*, a ne *lokativ*, što taj oblik zapravo jest, zbog toga što je Szentmártony prema svojoj podjeli "završetaka" (po kojoj *pri* određuje imenici uza nj u singularu 3. "završetak", a u pluralu 2. "završetak") opravdano svrstao prijedlog *pri* među prijedloge koji se slažu s više padeža.

U napomeni na str. 105 autor kaže: "Ako prijedlozi koji zahtijevaju četvrti završetak stoje pri imenici koja pripada 2. promjeni a u singularu je, tada se mora upotrijebiti onaj četvrti završetak koji je jednak prvomu, kao: *čez breg* 'über den Hügel'; *vu varaš* 'in die Stadt'; *na pijac* 'auf den Platz'; *pod krov* 'unter das Dach' etc."

U zadnjoj napomeni u tom poglavlju (str. 106) autor navodi prijedloge koji služe kao prefiksi u tvorbi izvedenih glagola: *do*, *iz*, *na*, *ob*, *od*, *pod*, *po*, *pre*, *pred*, *pri*, *raz*, *vu*, *za* i donosi primjere takvih glagola.

5.2. U 1. paragrafu drugoga poglavlja Szentmártony govori o priložima:

- Srednji rod pridjeva upotrebljava se kao prilog, i u pozitivu (npr. *dobro*, *vučeno*) i u komparativu i superlativu (npr. *bože*, *najbože*). Pridjevi na *-e* postaju prilozima uz riječicu *po* (*po babje*, *po tuže*, *po domačje*). Pridjevi koji u m. rodu završavaju na *-ki* zadržavaju taj oblik i kao prilozima (*nemški* ili *po nemški*, *horvacki* ili *po horvacki*, *človečki*, *muški*).

Prilozima često nastaju tako da pred riječima bude *na* ili da se nadoveže *-ce* (*na skrom*, *na zad*/*na trág*, *na opak*, *na vlast* 'mit Fleiß' itd.; *neprestancé*, *hotoncé*, *na glavcé* itd.).

- Najčešći su, kaže autor, prilozima mjesta, vremena, načina, broja, koji većinom imaju isti završetak kao pitanja za njih (navode se pitanja: *gde/kade*, *kam/kamo*, *kud/kuda*, *odkud/odkuda*, *gda/kada*, *kak/kako*, *kulikokrat/kuliko puta*, *kojkrat/koj put*, a uz svako pitanje daje se popis odgovarajućih priloga, dakako s njemačkim prijevodom, npr. *gde? kade?: ovde, onde, negde, nigde, vsegde - vsigde, drugde, gdegod; gda? kada?: sad - sada, vezda - vazda, onda - teda, negda - nekada, nigda - nigdar - nikada, igda - igdar - ikad - ikada, izda 'eben jezt', drugda, vsagda - vsegdar - svigdar, gdagod - kadagod; kak? kako?: tak - tako - ovak - ovako, onak - onako, nekaj - nekako, nikak - nikako, vsakak - svakako - vsakojacki, drugako - drugački; kojkrat? koji put?: prvi krat - prvi put, drugi - tretji etc. krat ili puta, zadni krat - sledni put).*

5.3. U idućem odlomku donosi se abecedni popis najčešće upotrebljivanih nepromjenljivih riječi (izuzimajući prijedloge) – ukupno 228 riječi, njihovih manje kajkavskih varijanata i sveza koje imaju isto značenje (npr. *jutros - sega jutra*). Za ilustraciju spominjem ovdje nekoliko primjera.

a 'aber, sondern', *ar*, *kajti*, *jer* 'dieweil', *bator* 'ja wirklich, sogar', *davno*, *zdavno*, *zdavnia* 'längst', *denes*, *danas* 'heunt' (!), *još*, *jošče*, *išče*, *izda* 'auch, noch', *onomadne*, *vetomadne* 'neulich', *potlam*, *potle*, *potem*, *potom* 'darnach', *škomcě*, *škomac* (!), *skrovno*, *skrovce* 'heimlich, verstohlener Weise', *vkup*, *skupa* 'zugleich', *zahman*, *za obstuń*, *zaludu* 'vergeblich, umsonst', *zakaj*, *zašto*, *zač*, *pokaj*, *zbog česa* 'warum'.

5.4. U zadnjem odlomku svoje knjige Szentmártony daje još neke obavijesti o nepromjenljivim riječima:

- *a*, *ar*, *kajti*, *jer*, *zato* uvijek su sprijeda („werden immer vorgesetzt“), a *pak*, *pako*, *kad* znače 'selbe, aber', dolaze na drugo mjesto („werden nachgesetzt“), npr. *ar sem tih i ponizen; Jožef pak muž něini*, kao i li: *je li štimas?*

- *né*, *ni* uz druge negacije ne čine iskaz potvrdnim, kako je to u latinskom: *né meni nikaj škodil* znači „er hat mir nichts geschadet“.

U zadnjoj napomeni Szentmártony savjetuje one koji žele dobro naučiti hrvatski da uzmu bilo koju kajkavsku knjigu (osobito bi dobro bilo da to bude Evanđelje), promišljeno tražeći i nalazeći u njoj naučeno gradivo, sami ili, korisnije, uz nečiju pomoć.

Svoju gramatiku završava Szentmártony mišljenjem da nije dovoljno obradio sintaksu, premda je o njoj dao nekoliko napomena i premda hrvatska sintaksa ima štošta zajedničkoga s njemačkom. Ako njegova knjiga bude dobro prihvaćena, veli autor, lako će se naći netko da kajkavsku sintaksu, prilagođenu za Nijemce, detaljno obradi (očito je da pri tom pomišlja na sebe kao autora te sintakse).

6. ZAKLJUČAK

6.1. Szentmártonyjevo je djelo napisano kao udžbenik kajkavskoga književnog jezika za Nijemce, ali je ono po svojem sadržaju, po količini podataka, po preciznosti i konzistentnosti obrade prava gramatika, koja nimalo ne zaostaje za onodobnim manjim gramatikama latinskoga i njemačkoga jezika. Szentmártonyjeva gramatika, premda opsegom relativno mala, obuhvaća sve bitnije književnokajkavske osobine na grafijskoj, fonetskoj i morfološkoj razini; u njoj nalazimo veoma iscrpne popise riječi, stručno svrstane u one podjele, kategorije, pravila, paradigme, tumačenja kojima pripadaju: imenicâ pojedinih deklinacija, pridjeva, zamjenica, prijedloga uz padeže s kojima se slažu, priloga i drugih nepromjenljivih riječi; u njoj ima i podosta napomena o sintaksi.

U toj je gramatici detaljno razrađena kajkavska grafija, s osvrtom na njezin razvitak od početnoga slavenskoga pisma svete braće Ćirila i Metoda. U najvećem broju slučajeva točno je prikazana artikulacija kajkavskih glasova, ponajčešće usporedbom s paralelnim glasovima nekih stranih jezika (njemačkog, francuskog, talijanskog, mađarskog, ruskog). Prikazana je razlika u izgovoru kajkavskih glasova *ç* i *ç̣*, upozoreno je na činjenicu da u kajkavskom književnom jeziku postoji vokalno *ç̣*, da postoje diftonzi u riječima kao *moj*, *čuj* i sl. (zapaženo je dakle kajkavsko poluvokalno *ç̣*). Protumačena je, premda nepotpuno, izgovorna vrijednost akcenatskih znakova (samo znak [˘] izražava prozodijsku osobinu - dužinu naglašenoga sloga) i potreba njihova bilježenja. Prikaz deklinacije i konjugacije obiluje paradigmatskim uzorcima, kajkavskim podacima (uvijek prevedenim na njemački), tumačenjima, detaljnim navođenjem izuzetaka od modela i pravila, uputama o tvorbi pojedinih paradigama, oblika, glagolskih vremena i načina, a ima i sintaktičkih napomena, o uporabi padeža, samostalnih i u svezi s prijedlozima i brojevima, o redu riječi u rečenici i dr. Ovdje posebno treba istaknuti da je Szentmártony veoma opširno i veoma pregledno razradio aspekt kajkavskoga glagola.

Koliko je god Szentmártony prilagođivao svoj tekst maniri tadašnjih latinskih i njemačkih gramatika, on se nije slijepo držao uzoraka. Veoma je točno zapažao kajkavske osobine koje su drugačije nego u tim jezicima i opravdavao svoja gledišta i odstupanja od uobičajenih prikaza (usp. npr. njegovo tumačenje o nepostojanju preterita i konjunktiva u kajkavštini).

Dobro je poznao književnokajkavske jezične osobine i - premda je rođen kajkavac, nosilac jednoga međimurskoga organskoga govora, s mnogim osobinama drugačijim

nego što su bile u kajkavskom književnom jeziku - u njegovu opisu ni u kajkavskim potvrđama njegovih tumačenja nema kajkavskih dijalektizama. Ali, nasuprot tomu, ima podosta nekajkavskih likova (koji se donose paralelno s kajkavskim, ponekad s oznakom da pripadaju drugom narječju, ponajčešće bez ikakve oznake), usp. npr. njegovo navođenje oblika aorista i imperfekta na *-ih* i *-ah*, "običnih u Dalmatinca i drugih", koji se pojavljuju u kajkavskim knjigama, ali ne i u običnu kajkavskom govoru, ili: *kade, kuda, kada, kako, danas, potom, zaludu, zašto, zač* i dr., koji se u popisu pojavljuju uz kajkavske likove bez ikakve diskriminacije. To opet potvrđuje činjenicu da je stari kajkavski književni jezik bio veoma otvoren utjecajima drugih hrvatskih književnosti, čakavske i kajkavske,³⁵ i prihvaćao neke nekajkavske jezične osobine.

Knjiga je otisnuta pažljivo i tiskarske su pogreške rijetke (usp. npr. Dsg *negemu* u tablici oblika zamj. *ono* prema *niemu* u tablici promjene zamj. m. roda, str. 37 Szentmártonyjeve knjige, *cdo* mj. *gdo*; str. 41, *škomač* mj. *škomeč*; *denez, danaz* mj. *denezs, danasz*; *dotehelob* mj. *dotehdob*, sve na str. 111). Među autorove propuste ide oblik *ime-nuvši* (s. 70), prilično štura obrada brojeva, bez navođenja većega popisa glavnih brojeva i ponešto neprecizno objašnjavanje glasovnih vrijednosti slova *s* i bigrafa *sz, sh, ss*, za razliku od opisa artikulacije drugih glasova, među njima i predstavljenih bigrafima *ch, ty, dy, gy, ly, ny*, a vjerojatno i nepažnja pri navođenju oblika *ja* za akuzativ pluralne lične zamjenice sr. roda *ona*.

Szentmártonyjeva gramatika svojom je pojavom izazvala velik interes i, kako kaže Šafařík u svojoj *Geschichte der südslavischen Literatur*, za mjesec je dana bila rasprodana gotovo cijela naklada, a već u Šafaříkovo vrijeme veoma se rijetko mogla naći ta gramatika u hrvatskim knjižnicama.³⁶

Bez obzira na to što nije, kako se čini, dokraja riješen problem tko je zapravo autor te gramatike, stariji Ignacije Szentmártony - matematičar, astronom, jedan od najistaknutijih isusovaca svojega doba ili mlađi Ignacije Szentmártony - doktor filozofije, gimnazijski profesor gramatike i sintakse, prva objavljena kajkavska gramatika svakako zaslužuje da se izvuče iz zaborava i da joj se u hrvatskoj filologiji i na slavističkim katedrama prizna njezino značenje, po kojem predstavlja veoma veliku vrijednost naše kulturne i znanstvene baštine.

³⁵ Usp. npr. J. Vončina, *Leksikografski rad Ivana Belostenca*, Dodatak u pretisku Belostenčeva rječnika, Liber - Mladost, Zagreb 1973, s. XIII, XXXIII i dr.; A. Šojat, o. c. u bilj. 29, br. 3-4/1969, s. 50, 51, br. 5/1969, s. 65 i dr.

³⁶ V. M. Korade, o. c., s. 96.

Zusammenfassung

DIE ERSTE VERÖFFENTLICHTE GRAMMATIK
DER KAJKAVISCHEN SCHRIFTSPRACHE

Im Artikel wird die erste gedruckte ausführliche grammatische Beschreibung der kajkavischen Schriftsprache analysiert: das Buch *Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Teutsche* (1783) von Ignaz Szentmártony. Es wird die Art und Weise der grammatischen Beschreibung dargestellt, auf die Tatsachen aufmerksam gemacht, daß diese Beschreibung fast ohne Ausnahme genau den Stand der graphischen und sprachlichen Erscheinungen in der damaligen kajkavischen Schriftsprache reflektiert. Es wird durch viele Beispiele die hohe Sachverständigkeit in der Einteilung und in der Erläuterung des kajkavischen Materials bestätigt. Das erwähnte Buch, obwohl relativ klein, umfaßt die Beschreibung aller wichtigeren Eigenschaften der kajkavischen Schriftsprache an der graphischen, phonetischen und morphologischen Ebene. Es enthält viele Verzeichnisse der Wörter, die fachlich in die betreffenden Einteilungen, Kategorien, Regeln usw. eingeordnet sind. Im Buch gibt es auch einige syntaktische Bemerkungen.

Auf Grund der hier erwähnten und anderen Elemente der Szentmártonys Beschreibung, wird im Artikel vielfach die Tatsache beleuchtet, daß dieses Buch nach seinem Inhalt, nach Quantum der Eingaben, nach Präzision und Konzision der Bearbeitung wirklich die erste veröffentlichte Grammatik der kajkavischen Schriftsprache ist. Nach seinen Fachqualitäten gehört diese Grammatik zu den besten alten serbokroatischen Grammatiken.